

6. Усенко І.Б., Бабкін В.Д., Музика І.В., Бондарук Т.І., Самойленко О.О., Ходаківський М.Д., Вислобоков К.А., Волощенко О.М. Правовий звичай як джерело українського права (IX–XIX ст.). Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ : Наукова думка, 2001. 280 с.

7. Савчук К.О. Тридцятилітня війна 1618–1648. Юридична енциклопедія в 6-т. Т. 6 / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл, 2004. 768 с.

8. Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право. Монографія / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Київський університет права. Київ, 2001. 426 с.

9. Тищик Б.Й., Бойко І.Й. Історія держави і права України : акад. курс, підручник. Київ : Ін Юре, 2015. 808 с.

10. Музиченко П. Історія держави і права України : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 471 с.

11. Степанов В.С. Енциклопедія історії України: Т. 7. Мл – О / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2010. 728 с.

УДК 347.965(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.2>

СЕВЕРІНОВА О.Б.

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У 1941–1945 РОКАХ

DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF MILITARY SERVANTS IN 1941-1945

Актуальність статті полягає в тому, що статутні положення про дисциплінарну відповідальність військовослужбовців в період ведення бойових дій реалізовувалися в інтересах виконання завдань. У фронтовій обстановці, коли особовий склад виконував бойові завдання, знаходячись в окопах, навряд чи могло бути визнано необхідним і доцільним застосування стягнень за порушення форми одягу, дисципліни ладу й інші подібні проступки. Стаття присвячена дослідженню особливостей дисциплінарної відповідальності військовослужбовців у 1941–1945 роках. Також у статті проаналізовано основні напрями та підходи різних вчених до вивчення вказаної проблематики. Наголошено, що засуджені військовослужбовці, не позбавлені за вироком військового трибуналу військових звань і нагород відновлювалися у своєму званні, в праві носіння орденів і медалей і спрямовувалися для подальшого проходження служби в частині діючої армії. Зняття судимості з осіб, спрямованих в штрафні підрозділи, робилося в загальному порядку за клопотанням командирів цих підрозділів або тих частин, в які прибували військовослужбовці після звільнення з штрафних батальйонів і рот. Зроблено висновок, що кримінальна і дисциплінарна відповідальність військовослужбовок, а також практика їх застосування були спрямовані на безумовне виконання бойових завдань. Чіткої грані між цими видами юридичної відповідальності нормативно-правові акти не провели, і в умовах ведення бойових дій спостерігалася тенденція до їх зближення. У роки війни основним призначенням юридичної відповідальності військовослужбовок було здійснення функцій залякування і відплати за дії, що підірвали основи державної безпеки, оборони країни і бойової готовності Збройних Сил. Жорстоко каралися військовослужбовці, що допускали факти невиконання вимог наказів ви-

щестоящого командування, ухилення від обов'язків військової служби, інших військових злочинів, а також грубих дисциплінарних проступків. Деякими статтями про державні і військові злочини кримінальна відповідальність поширювалася на членів сімей військовослужбовців. Усе це впливало негативно на правовий статус військовослужбовців Червоної Армії і Військово-морського Флоту.

Ключові слова: *Збройні сили, дисципліна, кадри, забезпечення дисципліни, дисциплінарна відповідальність.*

The relevance of the article is that the statutory provisions on the disciplinary liability of servicemen during hostilities were implemented in the interests of the tasks. In the frontline situation, when the personnel performed combat missions in the trenches, it could hardly be considered necessary and appropriate to impose penalties for violations of uniforms, discipline and other similar offenses. The article is devoted to the study of the peculiarities of disciplinary responsibility of servicemen in 1941–1945. The article also analyzes the main directions and approaches of various scientists to study this issue. It was emphasized that the convicted servicemen, not deprived of military ranks and awards by the verdict of the military tribunal, were restored to their rank, the right to wear orders and medals and were sent for further service in the active army. The removal of convictions from persons sent to penal units was done in the general order at the request of the commanders of these units or those units to which servicemen arrived after discharge from the penal battalions and companies. It is concluded that the criminal and disciplinary liability of servicemen, as well as the practice of their use were aimed at the unconditional performance of combat missions. Normative legal acts did not draw a clear line between these types of legal liability, and there was a tendency to bring them closer in the conditions of hostilities. During the war, the main purpose of the legal responsibility of servicemen was to carry out the functions of intimidation and retribution for actions that undermined the foundations of state security, national defense and combat readiness of the Armed Forces. Soldiers were punished severely for failing to comply with orders from their superiors, evading military service, other war crimes, and gross disciplinary misconduct. Some articles on state and war crimes extended criminal liability to military family members. All this negatively affected the legal status of servicemen of the Red Army and Navy.

Key words: *Armed forces, discipline, personnel, ensuring discipline, disciplinary responsibility.*

Вступ. Статутні положення про дисциплінарну відповідальність військовослужбовців у період ведення бойових дій реалізовувалися в інтересах виконання завдань.

У фронтовій обстановці, коли особовий склад виконував бойові завдання, знаходячись в окопах, навряд чи могло бути визнано необхідним і доцільним застосування стягнень за порушення форми одягу, дисципліни ладу й інші подібні проступки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження дисциплінарної відповідальності військовослужбовців у 1941–1945 роках

Результати дослідження. Головним для військовослужбовців у цій обстановці було ведення рішучих бойових дій зі знищення ворога, безумовне виконання наказів і розпоряджень командирів і начальників. В першу чергу піддавалися покаранням ті військовослужбовці, які проявляли у бою низькі морально-вольові якості, ухилялися від виконання свого військового і громадянського обов'язку, ігнорували вимоги наказів своїх командирів. В умовах військового часу представлялося досить складним, а іноді і неможливим проведення чіткої грані між дисциплінарною і кримінальною відповідальністю. Не розрізняли цю грань названі вище постанови ГКО, накази Ставки Верховного Головнокомандування і наркомату оборони. Стиралася вона в наказах і директивах командуючих і військових рад фронтів і флотів.

Наприклад, наказ військам Південно-західного фронту № 0029 від 12 грудня 1941 р. «Про факти перевищення влади, самочинні розстріли і рукоприкладство з боку окремих командирів частин відносно своїх підлеглих» визначав названі в нім злочини як порушення військової дисципліни.

Директива наркома ВМФ № НП-85/ш від 23 грудня 1941 р. «Про наведення ладу і підтримку дисципліни в портах і базах флоту» основним завданням військових рад флотів і флотилій вважала боротьбу з дезертирством й іншими злочинами серед військовослужбовців.

Найнаочніше демонстрував зближення ознак дисциплінарної і кримінальної відповідальності наказ НКО № 227 від 28 липня 1942 р. В нім містилися вимоги про формування особливих підрозділів для недисциплінованих військовослужбовців:

«1. Військовим радам фронтів і передусім командуючим фронтами: ...в) сформувати в межах фронту від одного до трьох (дивлячись по обставинці) штрафних батальйонів (по 800 чоловік), куди направляти середніх і старших командирів і відповідних політробітників усіх положів військ, що провинилися в порушенні дисципліни по боягузтву або нестійкості, і поставити їх на важчі ділянки фронту, щоб дати їм можливість спокутувати кров'ю свої злочини проти Батьківщини.

2. Військовим радам армій і передусім командуючим арміями: ...в) сформувати в межах армії від п'яти до десяти (дивлячись по обставинці) штрафних рот (від 150 до 200 чоловік в кожній), куди направляти рядових бійців і молодших командирів, що провинилися в порушенні дисципліни по боягузтву або нестійкості, і поставити їх на важкі ділянки армії, щоб дати їм можливість спокутувати кров'ю свої злочини перед Батьківщиною» [1, с. 303].

Директивою ПК ВМФ № 360/ш від 30 липня 1942 р. вимоги цього наказу були прийняті до керівництва і виконання у Військово-морському Флоті.

Відповідно до Положень про штрафні батальйони і роти діючої армії, затвердженими заступником наркома оборони 26 вересня 1942 р., військовослужбовці, що провинилися, прямували в ці підрозділи на термін від одного до трьох місяців наказами посадовців від командира полку (окремій частині) і вище.

У штрафні підрозділи на ті ж терміни могли спрямовуватися також за вироком військового трибуналу (як діючої армії, так і тилової) військовослужбовці, засуджені із застосуванням відстрочення виконання вироку згідно з приміткою 2 до ст. 28 УК.

Молодші командири, що направляються в штрафні підрозділи, особи середнього і старшого політичного і начальницького складу тими ж наказами підлягали розжалуванню в рядові. Ордени і медалі у них відбиралися і на час перебування в штрафному підрозділі передавалися на зберігання у відділ кадрів фронту. Усім штрафникам видавалася червоноармійська книжка спеціального зразка.

Штрафники могли бути наказом по штрафному підрозділу призначені на посаді молодшого командного складу з тим, що надало звань ефрейтора, молодшого сержанта і сержанта. Таким штрафникам виплачувався зміст по займаній посаді, а іншим – у розмірі 8 крб 50 коп. в місяць. Польові гроші штрафникам не виплачувалися.

Виплати грошей сім'ї офіцера по грошовому атестату припинялися, і вона переключалася на посібник, встановлений для сімей червоноармійців і молодших командирів.

За невиконання наказу, каліцтво, втечу з поля бою або спробу переходу до ворога командний і політичний склад штрафного підрозділу зобов'язаний був застосувати до штрафника усі заходи дії аж до розстрілу на місці.

За бойову відзнаку штрафник міг бути звільнений достроково за уявленням командування штрафного підрозділу, затвердженим відповідною військовою радою. За особливо видатну бойову відзнаку він, крім того, міг бути представлений до урядової нагороди.

Штрафники, що отримали поранення у бою, вважалися такими, що відбули покарання, відновлювалися в званнях і в усіх правах. Після одужання вони прямували для подальшого проходження служби у свої частини, а інвалідам призначалася пенсія з окладу змісту по останній посаді перед зарахуванням в штрафний підрозділ.

Після від'їзду призначеного терміну штрафники представлялися командуванням підрозділу відповідній військовій раді на предмет звільнення і після затвердження представлення звільнялися з штрафного підрозділу. Усі вони відновлювалися в званнях і правах, їм поверталися нагороди.

Сім'ям загиблих штрафників призначалася пенсія на загальних підставах. При цьому сім'ї загиблих офіцерів отримували пенсію з окладу змісту по останній посаді до напряму в штрафний батальйон.

Положення про штрафні частини, оголошене наказом ПК ВМФ № 276 від 1 жовтня 1942 р., містило аналогічні вимоги відносно військовослужбовців ВМФ, а в числі штрафних підрозділів називало ще і штрафні взводи.

Аналізуючи правове положення штрафників, слід підкреслити його значну відмінність від положення інших військовослужбовок діючої армії. Ця відмінність полягала в тому, що: по-перше, наказом № 227 військовослужбовці, що направляються в штрафні підрозділи, оголошувалися

злочинцями; по-друге, напрям в штрафні підрозділи осіб начальницького складу супроводжувався їх розжалуванням в рядові; по-третє, сім'ям офіцерів припинялися виплати по грошовому атестату; по-четверте, факт відбирання у штрафників орденів і медалей свідчив про припинення визнання їх бойових заслуг; по-п'яте, використання штрафних підрозділів на найважчих ділянках бойових дій підвищувало ризик для життя їх особового складу. На жаль, визначити істинні втрати серед військовослужбовок штрафних підрозділів не представляється можливим, оскільки вони враховувалися в числі загальних втрат особового складу полків і дивізій, у складі яких ці підрозділи вели бойові дії.

Названі ознаки мали більшою мірою репресивний, ніж виховний характер. Це своєю чергою дозволяє з повною підставою стверджувати, що під формальним застосуванням дисциплінарної відповідальності у вигляді напрямку в штрафні підрозділи фактично малася на увазі кримінальна відповідальність військовослужбовців. Штрафні підрозділи були складовим елементом каральної системи держави, призначеним для підтримки дисципліни і порядку в діючій армії. Формування штрафних підрозділів почалося відразу після оголошення наказу № 227, і вже через місяць вони були повністю укомплектовані постійним складом – командирами і політруками. Ці офіцери підбиралися за участю політичних відділів і затверджувалися на посаді військовими радами об'єднань.

Набагато повільніше проходило укомплектування змінним складом – штрафниками, навіть попри те, що 26 серпня 1942 р. нарком юстиції видав наказ «Про завдання військових трибуналів по проведенню в життя наказу НКО № 227 від 28.07.1942 г». Наказ вимагав від голів і членів військових трибуналів «покінчити з практикою огульного засудження багатьох осіб, відносно яких можуть бути прийняті заходи дисциплінарної дії і міри, передбачені наказом № 227 (напрям в штрафні роти і тому подібне) [2, с. 141]. Проте з'єднання і частини не могли за короткий строк забезпечити штрафні підрозділи такою кількістю військовослужбовок, що провинилися, яке дозволило б заповнити встановлені штати.

При цьому деякі командири допускали відступ від вимог наказу № 227 і положень про штрафні підрозділи в частині, що стосується визначення основи для напрямку військовослужбовок в ці підрозділи. Так, у циркулярі начальника організаційно-стройового управління Червонопрапорного Балтійського флоту від 20 квітня 1943 р. зверталася увага на те, що в штрафні взводи направлялись військовослужбовці за систематичну недисциплінованість і небажання чесно служити» без указівки конкретних проступків, що деякі командири за малозначні порушення дисципліни встановлювали граничний термін перебування в штрафному підрозділі або навіть такий, що перевищує його.

Водночас проявилася ще одна обставина, на яку звернуло увагу вище військове командування. Виявилось, що військовослужбовці, засуджені судом військового трибуналу із застосуванням відстрочення виконання вироку до закінчення війни, фактично уникали покарання. Після оголошення вироку засуджені спочатку спрямовувалися в запасні частини, а потім, у міру формування маршевих поповнень, вирушали в діючу армію разом з усіма іншими військововцями цих частин. Багато із засуджених в період перебування в запасних частинах і в дорозі на фронт здійснювали правопорушення і дисциплінарні проступки, негативно впливали на товаришів по службі, розкладали військові колективи. Прибувши в частини діючої армії, вони, користуючись фронтовою обстановкою, розчинялися в загальній масі бійців, приховували свою судимість, внаслідок чого мета судового вироку не досягалася.

Цю практику повинен був присікти наказ наркома оборони № 323 від 16 жовтня 1942 р. «Про відправлення в штрафні частини військовослужбовців, засуджених військовими трибуналами із застосуванням відстрочення виконання вироку до закінчення війни». Відмічені в наказі категорії військовослужбовців з числа червоноармійців і молодших командирів підлягали напрямку в штрафні роти, а з осіб командного і начальницького складу – в штрафні батальйони діючої армії на термін від одного до трьох місяців.

Якщо термін перебування в штрафному підрозділі не був визначений у вироку, він встановлювався наказом командира частини, в якій знаходився засуджений. Цей термін обчислювався з моменту фактичного прибуття засудженого в штрафний підрозділ. Якщо військовий трибунал своїм вироком не розжалував засудженого в рядові і не збудив клопотання про позбавлення його орденів і медалей, розжалування і вилучення нагород робилося відповідно до положень про штрафні батальйони і роти.

Встановлювався строгий порядок відправки в діючу армію засуджених військовими трибуналами внутрішніх округів. Ці військовослужбовці повинні були зводитися в особливі маршеві

роти або команди в пунктах, визначених військовими радами округів. Маршеві роти (команди) спрямовувалися: з Архангельського військового округу – на Карельський фронт, з Далекосхідного військового округу – на Ленінградський фронт, з Сибірського військового округу – на Північно-західний фронт, з Уральського військового округу – на Калининский фронт, з Московського військового округу – на Західний і Брянський фронти, з Приволзького військового округу – на Воронежський фронт, з Південно-уральського військового округу – на Донський фронт, з Середньоазіатського військового округу – на Сталінградський фронт.

Наказом ПК ВМФ № 0935 від 28 грудня 1944 р. встановлювався порядок напряму в діючий флот, флотилію офіцерів, засуджених військовими трибуналами із застосуванням відстрочення виконання вироку до закінчення війни. Відповідно до наказу в штрафні частини прямували засуджені офіцери з позбавленням військового звання, а також офіцери, не позбавлені звання, але засуджені за тяжкі злочини. Офіцерів з Червонопрапорного Балтійського, Північного і Тихоокеанського флотів і з Червонопрапорної Амурської флотилії направляли в штрафні частини Червонопрапорної Дніпровської флотилії; офіцерів з Чорноморського флоту і Каспійської флотилії – в штрафні частини Дунайської флотилії. У штрафні частини не прямували офіцери, засуджені військовими трибуналами без позбавлення звання, якщо вчинені ними злочини не були тяжкими. Таких офіцерів використали у бойових частинах діючих флотів з пониженням за посадою.

Реалізація вимог наркомату оборони не привела до помітного скорочення термінів формування штрафних підрозділів. Перевірками, проведеними через півроку після оголошення наказу № 227 було, наприклад, встановлено, що на Сталінградському і Волховському фронтах на укомплектування штрафних батальйонів і рот до повного штату йшло від трьох і більше місяців. Штрафники замість активної участі у боях весь цей час відсиджувалися в другому ешелоні, виконуючи господарські роботи. В цілях недопущення подібних фактів директивою заступника наркома оборони від 21 лютого 1943 р. було поставлено завдання скоротити кількість штрафних рот, а при їх некомплекті формувати звідні роти і направляти їх на найбільш важкі ділянки бойових дій. Штрафні батальйони, у разі їх значного некомплекту, наказано було вводити у бій, не чекаючи прибуття нових штрафників і доведення до повного штату усього батальйону.

Але і після вжиття перерахованих заходів формування штрафних підрозділів проходило з серйозними недоліками, основним з яких було дезертирство засуджених військовослужбовців шляхом дотримання на фронт. Навіть у кінці 1943 р., коли вже настав корінний перелом у війні, відзначалися масові втечі засуджених з військових ешелонів. З 953 військовослужбовців штрафного батальйону Московського військового округу, що слідували на Західний фронт, дезертирувало 288 чол., причому 100 чол. – ще в Москві. З 1000 військовослужбовців штрафних підрозділів Закавказького військового округу не прибуло на цей же фронт 233 чол., з 300 військовослужбовців Уральського військового округу – 59 107. Дезертирство засуджених військовослужбовців відзначалося і на інших фронтах.

Залишення військових ешелонів засудженими з метою ухилення від участі у бойових діях було можливим через низьку якість підбору посадовців ешелонів, недобросовісного виконання ними своїх службових обов'язків, слабого контролю за засудженими з боку військовослужбовців, призначених для їх супроводу.

Проте основна маса штрафників прибувала в призначені для них підрозділи і вводилася у бій. Штрафні роти і батальйони отримували найскладніші і відповідальніші, іноді важкоздійснювані бойові завдання, під час рішення яких було неможливо уникнути великих втрат особового складу. Військовослужбовці, які вижили у бою, але отримали серйозні поранення, виключалися зі списків штрафних підрозділів так само як і ті, хто відбув у них призначений термін.

Засуджені військовослужбовці, не позбавлені за вироком військового трибуналу військового звань і нагород відновлювалися у своєму званні, в праві носіння орденів і медалей і спрямовувалися для подальшого проходження служби в частині діючої армії. Зняття судимості з осіб, спрямованих в штрафні підрозділи, робилося в загальному порядку по клопотанню командирів цих підрозділів або тих частин, в які прибували військовослужбовці після звільнення з штрафних батальйонів і рот.

У роки війни військовослужбовці піддавалися дисциплінарній відповідальності не лише за недоліки і упущення у бою. Командно-політичний склад армії і флоту гостро реагував на факти побутової розбещеності, відсутності статутного внутрішнього порядку, порушення правил взаємовідносин між військовослужбовцями і інші проступки, що підривали основи військової дисципліни і організованості.

Особливе занепокоєння у командування упродовж усієї війни, і чим ближче до її закінчення, тим частіше, викликало пияцтво військовослужбовців. Зловживання спиртними напоями провокувалося не лише важкими умовами фронтового життя граничними фізичними і емоційно-вольовими навантаженнями, які випробовували воїни в ході бою. Поширення пияцтва також сприяла і та обставина, що вже в перший рік війни з настанням холодів горілка стала поступати на планове постачання особового складу.

Можливо, не усі ветерани війни будуть згодні з таким обґрунтуванням причин пияцтва серед військовослужбовок діючої армії. Саме від них, від фронтників, перекочувала у свідомість сучасного покоління думка про те, що горілка не лише зігрівала солдата, але і піднімала його бойовий дух. Ця думка часто експлуатується в творах військової публіцистики, художньої літератури і мистецтва.

Вивчення дисциплінарної практики по архівних матеріалах деяких фронтів і флотів показує, що у багатьох випадках причиною зловживання спиртними напоями було порушення порядку і правил роздачі горілки, встановлених відповідними наказами і директивами. Своєю чергою стан алкогольного сп'яніння ставав причиною грубих дисциплінарних проступків і злочинів.

Наркомат оборони вжив рішучі заходи по припиненню фактів порушення військовослужбовцями громадського порядку в тилкових районах країни. Наказ НКО № 0860 від 29 жовтня 1942 р. «Про заходи зміцнення військової дисципліни в гарнізонах і на шляхах сполучення» відмічав численні порушення, що виражалися в пияцтві, недотриманні форми одягу і статутних вимог під час звернення військовослужбовців до начальників і старшим за військовим званням, у продажу ними на ринках обмундирування і продовольства і навіть у факт випрошування. Наказ вимагав: «...Етапно-загороджувальним комендатурам, КПП військово-автомобільних доріг і начальникам гарнізонів (комендантам міст): 1) затримувати, супроводити на гарнізонні гауптвахти і містити під строгим арештом: а) дезертирів, б) що відстали від ешелонів і команд, в) злісних порушників військової дисципліни, що дискредитують Червону Армію (хуліганів, п'яних, вступуючих в сперечання з командирами і ін.); 2) затримувати військовослужбовок, що не вітають начальників і старших, а також неохайно і не за формою одягнених і накладати на них дисциплінарні стягнення; 3) затримувати військовослужбовців, викритих у випрошуванні, і після проведення розслідування направляти їх у відповідні військові частини, а цивільних осіб, що займаються випрошуванням, заарештовувати і віддавати під суд; 4) заарештовувати і віддавати під суд військового трибуналу військовозобов'язаних громадян, затриманих за ухилення від військового обліку або заклику на військову службу; 5) військовослужбовців, викритих у продажу предметів речового постачання, заарештовувати і віддавати під суд військового трибуналу. Прокурорам і військовим трибуналам ставилося завдання розглядати справи про тих, що містяться на гауптвахтах, в триденний термін з моменту затримання, а засуджених із застосування відстрочення виконання вироку до закінчення війни негайно направляти в штрафні частини, що діяли з жовтня 1942 р.

Командування армії і флоту звертало увагу і на інші проступки військовослужбовців, яких дисциплінарна практика відносила до розряду інших, тобто військ, що безпосередньо не впливали на боєздатність, і сил флоту.

Примітний в цьому відношенні досвід з'єднань, частин і кораблів ВМФ, особовий склад яких в період війни розміщувався зазвичай компактно у військово-морських базах, гарнізонах, військових городках і на кораблях.

У традиціях флоту завжди було і залишалося в роки війни засудження нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями. Прикладом може служити директива ПК ВМФ № 75/ш від 4 квітня 1944 р., в якій відзначалося: «За останній час нерідким явищем стало, коли офіцери матом лають своїх підлеглих або навіть підлегли офіцерів. Явище це не лише ганебне і не зміцнює честь офіцера, а найголовніше, це несумісно з високою військовою дисципліною, якщо ми бажаємо її мати. Якщо своєчасно не ударити по цій розбещеності, то вона буде поширюватися в усі ланки. Усі старші начальники завжди були дуже вимогливі до себе в цьому відношенні».

Вимогливим до себе і до своїх підлеглих насамперед був адмірал Н.Г. Кузнецов. Але його діяльність на посту наркома ВМФ відрізнялася водночас шанобливим ставленням до підлеглих. Людина, наділена владними повноваженнями такого рівня, могла б не надавати значення стилю і лексиці викладу своїх вимог, адресованих в умовах військового часу флотам і флотиліям. Проте вивчення підписаних Н.Г. Кузнецовим наказів і директив показує, що вони складені коректніше, ніж керівні документи за підписом наркома оборони. У більшості своїй вони містили ґрунтовний аналіз ситуації, зважене обґрунтування рішення, що приймається, і, що особливо важливо, в них

не було положень, що ображали особисту гідність підлеглих [3, с. 87]. Шанобливе ставлення до товаришів по службі і підлеглих було характерною рисою діяльності багатьох командувачів, командирів і політробітників діючої армії і флоту.

Військовослужбовці могли звертатися по команді із скаргою на незаконні або несправедливі дії і розпорядження начальників. Не допускалася лише скарга на суворість стягнення, якщо начальник не перевищив наданих йому дисциплінарних прав. Форма скарги могла бути як усною, так і письмовою. Подавалася скарга не пізніше за місячний термін з дня допущення незаконних або несправедливих відносно скаржника дій. Начальник, що отримав скаргу, зобов'язаний був негайно приступити до її розбору або розслідування і повідомити своє рішення за скаргою не пізніше 10 днів після її отримання. Начальник, що визнав скаргу ґрунтовною, був зобов'язаний негайно відновити порушені права військовослужбовця або просити про це вищестоящого начальника. У будь-якому разі про своє рішення він повинен був оголосити тому, що подав скаргу. У цьому полягала одна з гарантій дотримання прав військовослужбовця.

Проте її реалізація у фронтовій обстановці здійснювалася далеко не завжди. Динамічність бойових дій, зв'язана з неминучими втратами в особовому складі, часто призводила до такої ситуації, коли сама скарга втрачала всякий сенс, оскільки або скаржник, або особа, на дії якого була заявлена скарга, або обоє вони виключалися зі списків частини.

Висновки. Таким чином, кримінальна і дисциплінарна відповідальність військовослужбовців, а також практика їх застосування були спрямовані на безумовне виконання бойових завдань. Чіткої грані між цими видами юридичної відповідальності нормативно-правові акти не провели, і в умовах ведення бойових дій спостерігалася тенденція до їх зближення.

У роки війни основним призначенням юридичної відповідальності військовослужбовок було здійснення функцій залякування і відплати за дії, що підривали основи державної безпеки, оборони країни і бойової готовності Збройних Сил.

Жорстоко каралися військовослужбовці, що допускали факти невиконання вимог наказів вищестоящого командування, ухилення від обов'язків військової служби, інших військових злочинів, а також грубих дисциплінарних проступків. Деякими статтями про державні і військові злочини кримінальна відповідальність поширювалася на членів сімей військовослужбовців. Усе це впливало негативно на правовий статус військовослужбовців Червоної Армії і Військово-морського Флоту.

Список використаних джерел:

1. Живая память: Великая Отечественная: Правда о войне. В 3-х т. Москва, 1998. Т. 1. 452 с.
2. Военные трибуналы – органы правосудия в Вооруженных Силах / Отв. ред. С.С. Максимов. Москва, 1988. 284 с.
3. Русский архив: Великая Отечественная: приказы и директивы народного комиссара ВМФ в годы Великой Отечественной войны. Т. 21 (10). Москва : ТЕРРА, 1996. 424 с.